

quibus expedit universis

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara
Középkori Magyar Történeti Tanszék Kiadványa

I.

"quibus expedit universis"

Diákköri dolgozatok 1977-79

Budapest, 1980.

Szerkesztette és lektorálta
Ladányi Erzsébet

Készült az ELTE Soksorozítóüzemében
250 példányban
Felelős kiadó: Dr. Diószegi István
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 80252

TARTALOM

Benkő Elek: Hetény Árpád-kori története	5.
Knapp Ilona Éva: Adatok Patacs és Ürög középkori birtokviszonyaihoz és gazdálkodásához	23.
Benkő Elek: A nyársapáti udvarház és házak a közép- korban	53.
Palovics Lajos: Szent Miklós patrociniuma és a tele- püléstörténet	93.
V.Székely György: A horvát-szlavón hercegi pénzek kérdése	123.
Tóth István György: Körmend leggazdagabb családjai a XVII. század első felében	143.
Fülep Katalin: Egyetemre járás és ellenreformáció	177.
Molnár Ágnes: A debreceni főiskolára 1590-1610 kö- zött beiratkozott hallgatók további sorsa	201.
Fráter Zoltán: A történelmi forrás magánélete - Felvinczi György iratai -	229.
Palovics Lajos: Történelmi térkép, történelmi kar- tográfia	251.
Bessenyei József: "Öregh János kirali haláláról" Ismertetés	271.
J.Ujváry Zsuzsa: Kassai polgárcsaládok a XVI-XVII. században. Ismertetés	273.
Bessenyei József: A "Memoria rerum" szerkesztésének és keletkezésének problémái. Ismertetés	275.
Kálniczky László: Hunyadi János hatalmának terri- torialis bázisa. Ismertetés	277.

terra-jukból egy részt kihalítottak.

- 1243: ÁUO VII. 144.p. Hipolit "totam terram suam quam habebat in Moha comunem cum dicto cognato suo Paulo, seu divisam et separatam ab eodem" eladta.
- 1273: Hazai okmánytár I-VIII. k. Szerkesztette Ipolyi A. - Nagy I. - Véghely D. Győr, Bp. 1869-1891. VIII.k.151.p. rokonokkal "mixtim vel privatim" föld.
- 1277: ÁUO IV. 94.p. János comes "dixit, ut haberet terram cum terris castrensiis ... comunem et sine divisione et nunc vellet separare de eisdem".
- 1282: ÁUO IX. 340.p. Az Aba-nembeliek egyik ága az eddig közösen birtokolt jószágot megosztotta, csak a nagyerdő maradt "communis".

KNAPP ILONA ÉVA:

ADATOK PATACS ÉS ÜRÖG KÖZÉPKORI BIRTOKVISZONYAIHOZ ÉS GAZDÁLKODÁSÁHOZ

1930-ban négy Pécs közelében levő település, Szentkut, Patacs, Magyarürög és Rácváros Mecsekalja néven összeolvadva új falut alkotott. 1954-ben pedig ezt az új települést, Mecsekalját, Pécshez csatolták.

Az említett falvak közül Patacsnak és Ürögnek a középkorig visszanyúló története van; ez szűnt meg 1930-ban, majd pedig a Pécsbe való betagozással.

Az említett két falu nagyrészt a pécsi püspökség birtoka volt, a püspöki székhely szomszédságában. Ez a dolgozat része egy, a pécsi püspökség birtokviszonyait vizsgáló tanulmánynak. Patacsra és Ürögre vonatkozó, középkori viszonylatban jelentősnek mondható forrásanyag lehetővé teszi, hogy a püspökség elég nagy birtokállománya közül velük mintegy mintaként külön foglalkozzam.

Hamarosan feltűnt, hogy a két szomszédos falu szoros kapcsolatban állt egymással, valószínűleg kezdeti megtelepedésük óta. Az egyik alapvető kapcsolatot a közös földesur jelentette. A terület legnagyobb része a pécsi püspökségé volt, majd a magyarországi első páloskolostor megalapítása után¹ a falvak egy része a pálos remeték felügyelete alá került. Ez nem jelentette azt, hogy a pécsi püspökség a pálo-

sok területeiről lemondott, annyival is inkább, mivel pécsi püspöki alapítás volt, s a püspökségnek mint főtulajdonosnak rendelkezése alatt állt a terület.² A pálos és a püspöki birtokok persze nem fedték egymást. A mindenkori pécsi püspök rendelkezett olyan részekkel is a két említett faluban, amiket közvetlenül eladományozhatott.³

A két település között a másik alapvető kapcsolatot az azonos földrajzi helyzet jelentette. Ha ma Pécs nyugati részéből elindulunk, a szőlők között elérünk az Ürögi völgybe. E völgyet elhagyva Magyarürögre jutunk; Magyarürögön át továbbra is nyugatfelé tartva a Jakabhegyre érünk el;⁴ Magyarürögön északi irányba fordulva egy szakadékhoz érünk, ennek alján patak folyik. Ma ezt Éger völgynek hívják. E völgyre utalás található az 1252-ből származó oklevélben.⁵ A szintén ott említett Magosd hegy ma is fellelhető Magasdomb néven. A terület földrajzi viszonyaival Ortway Tivadar foglalkozott.⁶ Az oklevelek által említett folyók, patakok a Dráva vízgyűjtő területéhez tartoznak. Ezek: Cuest rivulus, Ireg ville fluvius, Kewrus aqua, Potoch rivulus. Ortway alapján a Cuest rivulus a Patacs és Pécs közötti vidéken a későbbiekben kialakult több Ürög határa közül valamelyikben folyt. Az Ireg ville fluvius és a Patacsi patak a Pécsi vízbe, majd a Pécsi vízzel az Okorba folyt.⁷ A Kewrus aquáról két megállapítást is közölt Ortway: ez vagy azonos a Genesttel, a Pécsi vízzel, ha a Genest a Kewrus paleográfiai elferdítésének tekinthető; ha nem így lenne, akkor a Pécsi víz egyik mellék-

ágáról van szó.

A Jakabhegy 602 m magas triász kori romhegy, amely körül a rögök Ny - K-i irányban, majd északra fordulva, illetve déli, délkeleti irányban helyezkednek el. A déli és délkeleti völgyek a földrajzilag kedvezőbbek. Patacs és Ürög itt helyezkednek el. E völgyek éghajlata nagyon kedvező, pl. a nap-sütötte órák évi száma magas. A kora-középkori növényemlések pl. berkenye, rekettye⁸ pedig az egyes részek nedvességére utalnak.

A falvak északi határát a Mecsek erdői adták, délről pedig az oklevelekben többször említett Nagy ut, Magna via,⁹ szabott települési és terjeszkedési határt. A déli lejtők és a Nagy ut közelsége egyaránt vonzó lehetett a megtelepedésre.

Patacs és Ürög - vagy ahogyan a középkorban nevezték Ireg - személynévi eredetű település¹⁰, kialakulásuk jóval a rájuk vonatkozó első írásos adatok előtt mehetett végbe, a XI., de legalábbis a XII. században. Lakossága nem lehetett sok a terület nagyságához viszonyítva; a két falu határa egybeeső, a határok megvonására sem volt szükség. Erre utal: a pálos kolostorra vonatkozó változó terminológia is.¹¹ Nemcsak a jelzett két falunál volt ez így, a környéken másutt is szokásos volt pl. Patacstól nyugatra két falu helyezkedik el, Cserkut és Kővágószőlős, amelyek földrajzi elhelyezkedése Patacshoz és Üröghöz hasonló. Szerkezeti szempontból is rokonok: halmazos hegyközségek. Ezt a jegyüket éppúgy, mint Patacs és Ürög nem vesztették máig, a te-

rületrendezések és az új építkezések ellenére sem. A két falu között van egy dombos, ma már teljesen elhagyott rész, pár elvadult gyümölcs- és mandulafával. Ezen át vezet egy út, amely a kb. két km távolságban fekvő településeket köti össze. Az említett rész a XVIII - XIX. században a lakóhelytől elválasztott gazdasági udvar volt. Az un. szállaskertek egész sora huzódott itt. Ezek, a nyomok szerint, mindkét falu határához tartoztak, vagyis közös területek voltak. Ilyen közös rész Patacs és Ürög között is lehetett: az 1252-es oklevélben ilyennek látszik a Patacsra vivő ösvény két oldala.¹²

Patacs és Ürög történetével a XIII. század elejétől az 1470-es évekig foglalkozom. A nyitóidőszak önként adódott; a záró a terület sorsának egyik belső periódushatárát jelenti, ugyanis ekkor kelt II. Pál pápa oklevele, amiben - többek között - megengedte János pécsi püspöknek, hogy patacsi birtokát elcserélje a pécsi Szentlélek kolostor főnöknőjével.¹³ Mint említettem, ez csak egy belső határt jelent. A valódi határkő a két település történetében 1543 lesz majd, amikor a gazdasági élet alakításában döntő tényezőt jelentő pálos remeték elhagyták az Üröghegyen levő kolostorukat a török támadások miatt.

A jelzett időhatárok között először vizsgáljuk meg a két falu fontosabb eseménytörténeti vonatkozásait. Ürögöt a XII. század végétől, a XIII. század elejétől lehet adatolni; Patacsot először 1225-ben említi oklevél. Már e korai időszakban probléma vetődik fel, mégpedig a terület egyházi

létesítményei miatt.¹⁴ Ezek közül itt a legérdekesebb a Szent Szűz kolostor, ami a XII - XIII. század fordulóján megvolt már, mert az 1297-ből származó oklevélben egy Kalán püspöktől származó oklevelet is átírnak, amiben a Szent Szűz kolostor számára a Pethe pap által adott malmot megerősítik. Több szerző megkérdőjelezi e kolostor ilyen korai létezését, mert szerintük azt csak a XIV. század első felében építhették.¹⁵ Az 1297-es okleveles adat döntőnek látszik, mert ezen irat szerint az átiratot a hiteles eredetiről készítették. Történeti földrajzában Györffy György is ezt fogadta el. Az azonban, hogy e kolostor lakói kik lehettek, 1393-ig nem derül ki. Ekkor az ágostonos kanonokok kezén volt.¹⁶ A Szent Szűz kolostor kapcsán említették meg először Ürögöt, máskor pedig Patacsához kapcsolják. A Szent Szűz kolostornak jelenleg semmi maradványa nincsen. Mint már említettem, Patacs és Ürög között nem huzódott határ: mivel a kolostort hol ide, hol oda számították, a legnagyobb valószínűség szerint a két falu között helyezhető el.

1225-ben az Üröghegyen pálos kolostort alapítottak. A kolostor alapítója Bertalan pécsi püspök volt.¹⁷ Bertalan Burgundiából érkezett Magyarországra, II. András második feleségének Burgundi Jolanthának kíséretében. Cluny-ből való bencés volt. A környéken élő remetéket összetelepítette az Üröghegyen, regulát is adott nekik, ami meglehetősen rövid és általános.¹⁸ A XIII. század során jelentősebb változás nem volt a települések életében: a tatárjárás nem zavar-

hatta meg tulságosan, hiszen 1252-ben szinte minden rendben, csak a határok mozdultak el; és csak 1297-ből van adat arra, hogy Ürögön egy templom teteje leégett, amit megjavítottak /ez a kár egy malomnyi értékű volt/.¹⁹ Azt sehol sem említik, hogy a terület lakossága valahova elment volna, ellenben a XIV. század első felében, a 30-as évek közepéig eléggé zürös állapotok uralkodtak. A létbizonytalanság a rablók és a rablások miatt megnőtt. Ezt az akkoriból származó, több egymás utáni birtok megerősítés is érezteti.²⁰ A rablók zaklatásai miatt az Üröghegyről elköltöztek a pálosok. Akkoriban a kolostort minden oldalról csak az erdők vették körül, az ottani élet nagyon nehézé vált. 1334-ben a hegyük alatt a völgyben elhelyezkedő Patacsra költöztek, az előbb említett Szent Szűz Mária kolostorba, és annak lakóival együtt említik őket.²¹ Az együttélés azonban időlegesen látszik, mert 1393-ban a Szent Szűz kolostort ágostonos kanonokok kezén említik. 1409-ben pedig a két kolostor ismét külön kerül elő, mégpedig ekkor egy birtokot osztottak meg közöttük. Egeszen bizonyos, hogy akkor a pálos remeték megint az Üröghegyen éltek.²²

Ujabb módosulás a XV. század második felében, 1470-ben történt.²³ II. Pál pápa többek között, szentesített egy birtokosérát, amely révén a pécsi Szentlélek kolostor és főnöknője János pécsi püspöktől megkapta a püspök Patacs birtokát, minden e birtokhoz tartozó joggal, tartozékkal, és tizedekkel; a püspök pedig a Pécsen lévő, Szentlélek kolostor-

hoz tartozó részt mondhatta magáénak. A két falu földesurainak száma ezzel nőtt. A Szentlélek kolostor szerzetesnői jogilag a püspökség egyenrangú partnereinek számítottak; velük, mint önálló birtokosokkal a terület birtokproblémái a továbbiakban valószínűleg megnöttek.

Az egyházi létesítmények közül kiemelek még egyet: a XIV. század elején a pécsi püspök Kelemen nevű nobilis iobagio-ja Patacsra egy kis templomot épített, szintén Mária tiszteletére. Így a két településen négy vagy öt egyházi létesítmény van, végsősoron a legnagyobb intézmény, a pécsi püspökség fennhatósága alatt.²⁴

A két település rövid története rávilágít az itteni lakosok helyzetére is. A XIII. században más püspöki népről, mint iobagio-ról, nem tudunk. Ezek a iobagiok nem jobbágyparasztok voltak, hanem az egyházi birtokokon általános, kiemelt helyzetű katonáskodó, vagy birtokkezelői tevékenységet végző emberek. A iobagiok a püspökség alá tartozó, de saját rendelkezésük alatt levő kisebb birtokokon gazdálkodtak. Ilyen iobagio volt pl. Arus, aki egy 1252-ből származó oklevélben tűnik fel.²⁵

Az egyházi jobbágyok birtokai, prédiukai a területen elszórtan voltak; területüket nézve nem lehettek nagyok, de a megélhetést biztosíthatták. Arus esetében a prédiuk egy curiát, egy malmot, szőlőt, cserjést, rétet, csürt, művelt földeket jelentett. Itt csak a szántóföldek terjedelmét tudjuk pontosan meghatározni: ezek összesen 47 holdat tettek ki,

ami nem látszik túl nagynak. Az első időkben nem esik szó az egyházi jobbágyság adózásáról, később a XIV. században a püspöknek tizedet fizettek. Mivel az Árpád-korból a pécsi püspökség ún. "nagy kiváltságlevele" hiányzik, az 1190-es III. Béla féle hamis²⁶, az adózás módját az egyházmegyében nem ismerjük teljes mértékben. Az említett egyházi jobbágyság társadalmi helyzetüket később is megtarthatták, erre utal a XIV. századi nobilis iobagio ecclesiae néven való említése. Bár a XIII. századi iobagiosok közül egyeseknek az útja a jobbágyparasztságra felé haladhatott, elszegényedésről nincs szó ebben az esetben sem. 1410-ben pécsi püspöki jobbágyságokat említenek birtokeladás ügyben.²⁷ Demeter, Péter fia, özvegye Katalin és gyermekei Borbála, Dénes eladták Andrásnak, György fiának öt baranyai dénármárkáért a Patacs területén levő erdőreszükét.²⁸

Az önálló, szabad birtokosok az egyházi jobbágysághoz hasonlóan, szórta települtek meg. Ez azt jelentette, hogy a települési határokon belül lakóhelyeik, amiket a prédiájuk foglaltak magukba, egymáshoz viszonyítva nem helyezkedtek el szabályosan, hanem e nagyobb körzeten belül össze-vissza lehetett őket megtalálni. Ez a szórtság később is tovább élt a halmazos hegyközség révén. A szabad birtokosok nem tartoztak püspöki fennhatóság alá: földjeik, vagyonaik felett szabadon rendelkezhettek mindenkor. Az ő területük sem túl nagy. 1252-ben Mártonnak, Hete fiának az összes vagyona, amit a remetékre hagyott, egy szőlőből és egy 26 holdas földdarabból állt. Eleinte - a XIII. században - több efféle

szabad birtokosról történik említés. Számuk később kissé apadni látszik, de nem tűntek el a XV. századra sem; akkorra önálló kisnemesekké váltak. Csökkenésük azzal magyarázható, hogy közülük egyesek a társadalmi lesüllyedés, vagy a létbizonytalanság elől a püspökség kötelékébe léptek, egyházi jobbágysággá lehettek.

A terület életébe a polgárok is beletartoztak. Mivel Patacs és Ürög Pécs közelében volt és szőlőtermesztésre az itteni déli lejtők különösen alkalmasak lehettek, a pécsi polgárok némelyike itt vett szőlőt, a falubeliek szőlői között.²⁹ A pécsi polgárok érdekeltak voltak a terület malmaiban is: 1297-ben tűnik fel a Wospenz nevű pécsi polgár, aki az Ürög folyón levő egyik malom egy részét birtokolta.³⁰

A XIV. században említik oklevél a remeték patacsi grangiáját és azon a szolgálkat. Az 1315-ből származó adat alapján a szolgálkat helyhez kötött, a gazdasági udvarban élnek és az ehhez tartozó földeket művelik meg. Ekkor felmentették a szolgálkat mindenféle adó alól, hogy kizárólag az egyháznak szolgáljanak; ezért pedig senki se bántsa őket.³¹ Helyzetüket nézve úgy tűnik, hogy se nem szabadok, se nem rabszolgák, mivel eddig valószínűleg /ha nem éppen ekkor hozták létre a grangiát/ fizették a collecta-t és az exactio-t. A későbbiekben ők is jobbágyparaszttokká válhattak.

Ezek az említett népek az adott korszakban Patacs és Ürög lakói, akik végsősoron a terület birtokviszonyait, gazdaságát alakították.

A két falu társadalmi rétegződésének áttekintése után vizsgáljuk meg, milyen keretek között folyhatott a gazdálkodás. Erre vonatkozóan az 1252. évi oklevélből indulhatunk ki.

1252-ben 18 földdarabról tudunk, amik adományozás révén kerültek a remeték kezére. A szerzetesek művelt szántóterületei e részekből 85 holdat tettek ki, vagyis nem érték el az egy ekealját sem. Ezek közül a legkisebb egy holdas, a legnagyobb 16 holdnyi. Az oklevél a földek határleírását is közli: így egymáshoz való viszonyukról sok mindent megtudhatunk. Több olyan rész van, ami két másik között hosszában húzódik. Ebből arra lehet következtetni, hogy ezek elég hosszú és keskeny parcellák lehettek. Az említett 18 földrész közül 15 darab összesen 47 hold ilyen, vagy ehhez hasonló módon helyezkedik el: pl 5 hold Batur fiai földje és Jakab földje között, aminek a végén két kő van nyugatról; vagy: 4 hold Heime földje mellett, ami hosszában fekszik a Kewrus berekig; vagy: 2 hold Vilmos és Batur fiainak földje mellett, aminek végében két kő van.³²

Ezek a körülmények arra mutatnak, hogy a szántók egy részét nyomásban, mégpedig a földterületek közti nagyságrendbeli különbségekből következtetve, kettősnyomásban művelték. A nagyobb, egy tagban levő területen - ez itt 26 holdat jelent - még nem lehet elképzelni, hogy nyomásos művelés folyhatott; azért nem, mert e részen kívül az illető birtokosnak csak egy szőlője volt, vagyis e terület volt az összes birtoka, amelyen a háza ... stb. is elhelyezkedett.

Az Arus egyházi jobbágy által adományozott területen

lehet legjobban megfigyelni a művelés kettősségét. Van egy prédiüm jellegű centrum; ezen található az udvarház, a csűr, a szőlő, a cserjés és valamennyi föld. A szántók többi része azonban egy-kettő-három holdas részdarabokban a falu többi birtokosainak földjei közé tagolódott be. Erre az átmeneti jellegű gazdálkodásra jellemző: a lakóhely körüli, nyomásban nem levő, osztatlan földet tetszés szerint, másokhoz nem alkalmazkodva művelhették; de a többi, a másokéval elegyesen fekvő, szétszórt kis sávokat nyomáskényszerben használták.³³ Az önálló birtokosok és az egyházi jobbágyok földművelő tevékenysége között szintbeli eltérés nem mutatható ki.

A szerzetesek azonban - úgy tűnik - törekszenek nagyobb, egy tagban levő földek kialakítására: szintén az 1252-es oklevélben van adat egy 4 holdas területre, amit a szerzetesek a már említett Arustól kaptak meg. Emellett egy Bugár nevű tulajdonos 6 holdja feküdt. A pálosok megegyeztek Bugarral, hogy ő nekik adja 6 hold földjét és még az emellett fekvő 2 holdat, cserébe pedig ezekért megkapja azt a földet, ami az Eus ut mellett terül el. Így az egyház egy 12 holdas területet mondhatott itt magáénak egy tagban. E területen nem kellett igazodniuk oly mértékben szomszédaikhoz - ha voltak egyáltalán - mivel az oklevél Bugaron kívül nem említett ott mást.

Eleve is egyházi terület lehetett a két erdőbeli novalia, vagyis irtásföld, amit szintén az 1252-es oklevél-

ben emlitenek. Az új szántók létesítése, művelése eredetileg is a remeték munkája lehetett. E novaliák nemcsak azt jelentették, hogy a szerzetesek elhúzódva szerettek élni és földet művelni, hanem azt is, hogy már nem volt olyan föld, amit irtás, vagyis nagyobb erőfeszítés nélkül, művelés alá lehetett volna vonni.

A szerzetesek Patacon grangiát, gazdasági udvart is építettek ki; az erre vonatkozó adat 1315-ből származik.³⁴ Az oklevélben telekhellyel azonosították. A források tanúsága szerint a szerzetesek nem laktak a grangián, servitoraik lakhelye volt, akik mind a grangiához kapcsolódó, mind a háttér nyomásaiban levő földtartozékokat művelték.

1334-ből újabb telek adat van. A Kelemen által átadott sessio-hoz, amit a szerzetesek végül is elcseréltek, tartozékok járultak. Ezeket külön nem sorolják fel, de az említés arra utal, hogy a már kialakult telekforma ez - van egy falubeli sessio, amihez tartozékok járulnak.³⁵

Ónálló, kisbirtokos nemes földállagáról 1409-ben szerzünk tudomást. Valószínű, hogy a többi, helyi kismemes tulajdonviszonya is hasonló lehetett. 1409-ben ugyanis per indult Megeri Balázs hagyatéka miatt. Ez a birtok elég nagy volt: egy fundus curiae, szőlők a Mogusd hegyen, egy malom és a fundushoz tartozó egyéb haszonvételek. Az előbb felsorolt összes birtokot a pálos szerzetesekre hagyta. A birtok leírása két, 1409-ből származó oklevélben hét alkalommal történik meg. Ezekből az adatokból megtudjuk azt is, mik lehet-

tek a fundus tartozékai. Ezek közül a csűröket és a művelt földeket említik, a többit nem részletezik; de voltak még tartozék-félék, amelyekre oklevelek utalnak. Nem volt a telki állomány szerves része a szőlő és a malom.³⁶

1412-ből való az az oklevél, ami egy földcseréről tudósít. János a pécsi székesegyház aranyozott Boldogságos Szűz Mária kápolnájának lectora a patacsi szerzetesekkel elcserélte a pálosok kertjei mögötti 2 hold szántás alá való földjét egy 4 holdas területtel, ami a pálosoké volt. Megtudjuk, hogy két hold művelésre alkalmas földért ekkor 4 holdat adtak. Az adatok közül itt fordult elő első ízben, hogy a mezőgazdasági munka nevét, a szántást is közlik, mégpedig minősítő éeemként. A pálosok, talán közvetlenül a kolostor közelében elhelyezkedő, egyik birtokának szerkezetéről is képet nyerhetünk. A kolostor közelében, valahol a kertek mögött húzódnak a felosztott szántóföldek, amiket nyomásos rendszerben műveltek meg. A "szántás alá való" arra utalhat, hogy azt egy ideig nem művelték, hanem pihentették.³⁷

Az 1410. március 4-éről származó oklevél tanúsága alapján egy perről kapunk képet³⁸: a patacsi Szűz Mária kolostor és három nő között zajlott. Tárgya egy rét, amely nem tartozott Patacs és Ürög területéhez, továbbá egy patacsi fundus desertus. Pontos tulajdonjogi problémát jelentett a lakatlan telek is, mert lehetett arra számítani, hogy mint már korábban művelés alatt álló területet, illetve tartozékokat telepítéssel ismét hasznosítani lehet. A XV. századra ugyan-

is a két település lakossága megnövekedett, és a kulturterület szűkössé vált.³⁹ Ujabb földművelésre alkalmas területet már csak a nagy munkát igénylő irtással lehetett szerezni, a földrajzi adottság, a domborzati viszonyok, nem adtak reményt arra, hogy a fárasztó munka eredményes lesz.

Hasznosnak tűnik azt is áttekinteni, mit termeltek a két faluban. Intenzív gazdálkodásra utalnak a kertek és a gyümölcsfák. Az 1412-es előbb említett oklevélben a szántók előtt a szerzetesek kertjeiről szerzünk tudomást.⁴⁰ Már 1252-ben⁴¹ külön emlitenek egyes értékesebb fákat, facsoportokat tulajdonosaik megnevezésével. Főleg dió és körtefákról tudunk. A dió e környéken telepített, de annyira régi növény, hogy őshonosnak tekintik.

A mindennapi életben betöltött helyét és szerepét nézve fontosság és területnagyság szempontjából is az első helyen a szántóföldek állnak. Ezeken főként kenyérgabonát termesztettek. Ezt támasztja alá a korszakban előbukkanó sok malom. 1252-ben három egymás melletti vizimalomról van adatunk: ezek mindig a körülöttük lévő területtel, sessioval szerepeltek; ha ilyen eredetileg nem volt, akkor azt a részt megszerzték pl. 1252-ben. Ezen a területen a hozott gabonát és az elviendő örleményt mozgathatták.

A malmokért is sok per folyt. Az elsőről 1297-ből tudunk.⁴² Ebben a Szent Szűz egyház elvesztette az Ürög folyón levő malmát. Maga a per is érdekes: a malmot Pethe, a néhai pap adta a Szent Szűz egyháznak Kalán püspöksége idején.

A tatárjárás alatt a Szent Szűz egyház leégett és három év múlva helyreállították. Odulman javította meg, aki munkája fejében megkapta a szerzetesektől az említett malmot. A szerzetesek csak kényszerből adták oda, nekik is szükségük volt a malomra, de nem tudtak fizetni. Odulman saját tulajdonként eladta a malmot: három részt Tamás, Wospenz fia hat ezüst márkáért, egy részt pedig Miklós két márkáért és fertóért vett meg. A malmot azonban az egyház ezután is magáénak tekintette. A per során Tamás fiai visszakapták, mert tulajdonjogukat hiteles okmányokkal tudták igazolni.

A malmok körüli viták, azok több részre osztása rámutat, hogy a területen volt mit örölni, nem álltak a malmok és elég sok hasznót hozhattak.

A XIV. században több malmot is emlitenek. 1371-ben⁴³ Ferenc, Demeter timár fia és felesége, Jakab, Demeter és Péter fiaik adósságát magukra vállalva, valamint a néhai Jakab özvegye a patacsi pálosoknak 8 márkadénárért eladta az Ürög patakon levő azon malmot, ami a szerzeteseknek a malma mellett volt. 1375-ben⁴⁴ ennek a malomnak a másik fele is a pálosok kezére jutott, mert Magon urnő, Domonkos özvegye nekik adta.

Malomköveket is készítettek a környéken. Későbbi adat szerint Kővágószőlősen a jakabhegyi vöröses homokkőből jó malomköveket szoktak készíteni.⁴⁵

Noha direkt adatunk nincsen az állattenyésztésre vonatkozóan, indirekt uton következtethetünk rá. Már 1252-ben

felosztott rétekről van tudomásunk: a szerzetesek kezére jutott 4 rét határleírásából újabb rétek kerültek elő tulajdonosaikkal. A rétek közül 5 az Ürög patak környékén volt. E patakparti terület kellő mértékben nedves lévén, elegendő mennyiségű szénát tudott biztosítani. Értékesek lehettek, hiszen elhatárolták őket, és későbbi időkben is ajándékozták, adták-vették ezeket. Nem lehet eldönteni, hogy milyen mértékben, de belterjesnek látszó, takarmányozó állattartás is folyhatott itt.

A Mecsek déli lejtőin levő erdők a megtelepülés után értékké válhattak. Mivel a fát sokféleképpen hasznosíthatták /tüzelő, építkezés, szerszámkészítés .../, és mivel hasznosítani csak úgy tudták az erdőt, ha a kivágás után nehézségek nélkül szállíthatták a fát /tehát nem a Mecsek északi lejtőiről és szakadékein át/, ezért már korán kialakulhattak az erdőhasználati szabályok. 1410-ben Patacsen egy erdőrész cserélt gazdát 5 baranyai dénármárkáért.⁴⁶ Ez is mutatja, hogy a gazdálkodás elég gyorsan elért arra a szintre, amikor szükségét látták az erdő felosztásának. Korán, 1252-ből, felosztott cserjésről van tudomásunk a Mogusd hegyen. A hegyen az erdő kiirtása után részben újabb sarjerdők nőhettek, részben a kiirtott területekre szőlőket telepíthettek. Erre szintén 1252-ből van adat.

Patacsen és Ürögön különösen fontosnak látszik a szőlőkultúra. Erre mutat a pécsi polgárok szőlővétele is, annak ellenére, hogy némely esetben elhagyott, előregedett szőlők

is feltűnnek.⁴⁷ Az 1252-es oklevélben 11 szőlőt említenek meg, ezek közül 9-nek a határleírását is megadják. Több egy külön szőlőtermesztésre szánt helyen volt, az Ürögmálon. E terület a Jakabhegy alatti dombokon keletnyugati irányban húzódott, Patacs felé folytatódva.

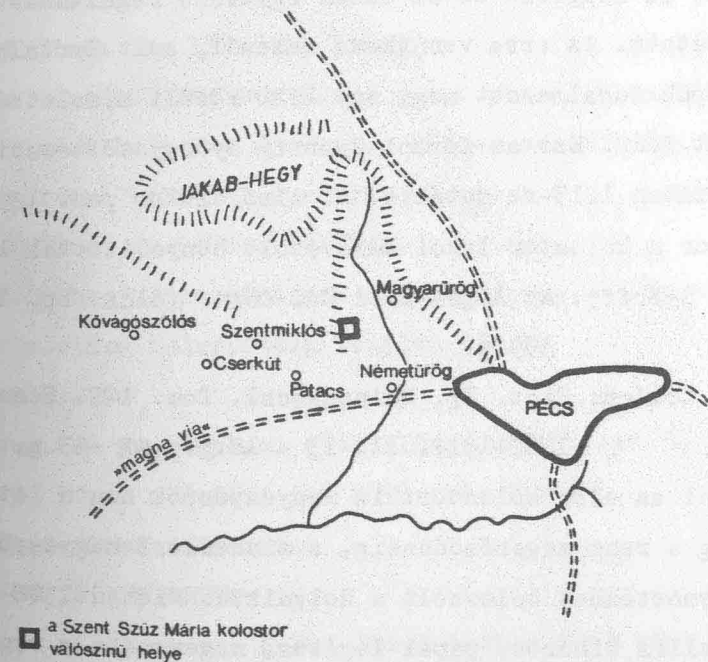
Arról az okleveles adatok alapján nem tudunk, hogy egy szőlő mekkora lehetett. Holub József szerint Zala megyében, Baranyától nem messze, az átlagos szőlőnagyság egy hold volt.⁴⁸ 1351-ből egy Telek nevű szőlőt említenek.⁴⁹ 1410-ben pedig szőlő a per tárgya.⁵⁰ A perek szintén a szőlők fontosságára mutatnak rá. A szőlőtermesztés jelentősége a korai időktől nagy lehetett. Höbling Miksa is említ egy szőlőfajtát, amit Jakabszőlőnek hívtak.⁵¹ Bócai Ferenc közlése alapján pedig, ami felfedi a XIX. század első felében a nép körében élő vulgáris etimológiát, "Közönséges vélekedés, hogy a' környékenn termeni szokott Bor bövségéről és jóságáról nevezetett Bor-anyának vagy Baranyának"⁵² a megye.

Ha választanunk kellene, hogy mely művelési ág volt 1470-ig a legjelentősebb Patacsen és Ürögön, a gabonakultúra és a szőlő mellett kellene dönteni. Erre mutat a már említett malmokon kívül egy 1372-ből származó tized adat is.⁵³ XI. Gergely pápa Galvanus Bethini pécsi jogtanárnak és három pécsi diáknak adott ellátásukra Ürög falu tizedjövedelméből évi 70 aranyforintot, vagyis előfordulhatott, hogy a tized évi értéke ezt az összeget meghaladta. Azt a falut, amely ekkora összeget adott, gazdagnak tarthatjuk.

Patacs és Ürög az adott időszakban gazdag, dinamiku-
san fejlődő falvaknak látszanak. Gazdálkodásuk már korán o-
lyan jegyeket mutatott fel, amelyek csak később alakultak ki.⁵⁴

Melléklet:

Patacs és Ürög földrajzi viszonyai az Árpád-korban
Görög: Magyar atlasz alapján
Új lenyomat. 1848. Pest

Jegyzetek:

1. A magyar eredetű szerzetesrend - ld. Mályusz: Egyházi társadalom ... - első kolostorát a Pécs melletti Üröghegyen Bertalan pécsi püspök alapította 1225-ben. Az alapítás időpontja körül eltérő nézetek alakultak ki, Gyöngösi Gergely nyomán a pálos szerzők 1215-re datálták. Koller József viszont felhívta a figyelmet ennek tartathatlanságára: 1215-ben Bertalan még nem volt pécsi püspök, az alapítás és az ezzel egybeeső regulaadás 1225-ben lehetett. Az erre vonatkozó oklevél, amit Bertalan pécsi püspök fogalmazott meg, egy 1520 körüli másolatban maradt fenn. Ezt az iratot Györffy György történeti földrajzában 1215-re datálta. Az első biztos pont 1234, mert ekkor a kolostor lakói adásvételt bonyolítottak le.
Ld. Györffy: Az Árpád-kori Mo. tört. földr. Bp. 1963.

399.p.

Koller: Hist. Ep. Quinqueecc1. Tom. 1-7. Posonii
1782-1812. II. 13 - 18.p.; 62 -63.p.

2. Mivel az első kolostort is megyéspüspök hozta létre, sokáig a rend megerősödéséig, a mindenkori megyéspüspök nagymértékben beleszólt a dolgaikba. Miután 1308-ban Gentilis bíboros, pápai legátus, megengedte a rendnek a Szent Ágoston regula használatát, a jogi függés nem szűnt meg, csak valamelyest csökkent. Patacsra és Ürögre vonatkozóan a továbbiakban is, úgy látszik, megmaradt a megyéspüspöktől való függés. Erre utalnak az oklevelek is

- pl. 1315-ben László pécsi püspök a pálosok birtokait a saját egyháza területén lévőknak vallotta: "... in Territorio Ecclesiae nostrae..." Koller im. II. 312.p.
Ld. még: Zákonyi: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor története. Századok, 1911.;
Dl. 1858
3. Pl. 1372-ben a pápa Galvanus Bethini pécsi jogtanárnak és három pécsi diáknak, többek között, Ürög falu tizedét is odaadta.
Ld. Koller: im. III. 129-131.p.
Az 1470-es birtokcsere János pécsi püspök és a pécsi Szentlélek kolostor főnöknője között zajlott le, a püspök patacsi birtokát cserélte el.
Ld. Koller: im. IV. 173-175.p.
4. Az Ürög hegy szinonimája a Jakabhegy, az ott Szent Jakab tiszteletére felszentelt templom miatt.
5. Ld. Dl. 2274
6. Ortway T.: Mo. egyházi földleirása a XIV. sz. elején.
I.-II. Bp. 1891. vö. térkép
7. Ma is meglevő folyóvizek
8. Ld. Dl 368, Dl 2274
9. "Magna via" - már a Római Birodalomban főút volt, ami az akkori Pécset Fenékpusztán át több más, akkori településsel kötötte össze. Az ut említésére ld. pl. 1252:
Dl. 368
10. Patacs esetében erre a -cs kicsinyítőképző utal; Ürög

névére vonatkozóan: ld. Kiss: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978.; más eredetre utal: az országban több Ireg nevű település is van, amely személyneves eredetűnek látszik, valamint Ürögöt az oklevelek többször említik Ireg, Irug, mint Uruch, Yrug néven.

11. Kb. 1225. "... Eremitis in Patlach..."

Ld. Koller: im. II. 62 - 63.p.

1252. "... ecclesia Sancti Jacobi de Yrug..."

Ld. D1. 2274

1315. "... de ecclesia Beati Jacobi in monte Supra Iregh..."

Ld. D1. 1858

1409. "... claustrum S. Jacobi Apostoli de iuxta Patlach..."

Ld. D1. 9566

A kettős kapcsolás mutatja, hogy a korabeliek sem választották szét pontosan a két falut, noha valamelyikhez mindig hozzárendelték a pálos szerzeteseket.

12. V.ö. Füzes: Népi építkezés Mecsek-Hegyalján. JPME 1959.

Pécs ill. Adatok a mecseki megosztott településekhez.

JPME 1956. Pécs

1252. Ld. D1. 368

A megosztott települési formát Füzes Endre szerint korábbi időszakokra is vissza lehet vezetni, sőt, szerinte, alaposabb kutatással, a nomád települési hagyományokkal való kontinuitását is ki lehetne mutatni.

13. 1470. Ld. Koller: im. IV. 173 - 175.p.

14. A települések egyházi létesítményei:

A Jakab hegyen a pálos kolostor, amelyhez valamilyen nagyságu szentély is tartozhatott, valószínűleg Szent Jakab tiszteletére felszentelve.

Ürög faluban lehetett egy plébániatemplom, erre utalnak az 1332-35-ből származó pápai tizedszedési lajstrom adatai: 1333 Irugh, Petrus Sacerdos

Irugh, Leustachius Sacerdos

Ld. Mon. Vat. Hist. Regni Hungariae. ill. I.II.S. Bp.

1884-1909. I/1. 264., 274.p.

Ezt a templomot Rupp Jakab szerint Szent Jakab tiszteletére szentelték fel. - Ld. Rupp: Mo. helyrajzi története Pest, 1870. 392.p.

Ortvay szerint - Ld. Ortvay: im. I. 238.p. Ürögön két plébániatemplom volt: egy Németürögön és egy Magyarürögön. Viszont ezek közül az egyik későbbi építésű lehet, mert 1470-ig nincsen okleveles adat arra vonatkozóan, hogy Ürög nevében és területében kettészakadt volna.

A Szent Szűz Mária kolostor.

Patacon lehetett egy vagy két plébániatemplom. Az egyiket a XIII. században építették, ez már a tatárjárás előtt megvolt. Ennek külön létezését a másiktól egy adata tudom csak alátámasztani: a Baranya megyei műemlékjegyzék szerint egy olyan XIII. századi templom van Patacon, amit 1864-ben átépítettek. Ezen kívül egy

egy másik templom is volt itt, amelyet a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szenteltek fel, és amelyet Kelemen, egyházi nemes jobbággy, Antal és Pál fiaival lelük üdvözülésére emelt 1334-ben - Ld. Koller: im. II. 461 - 463.p. " ... Clemens ... Ecclesiam in honore Beatae Virginis per ipsum constructavi in dicta possessione nostra Potoch existentem ...".

Ez a Kelemen-féle templom a XIII. századi templom - ami a tatárjárás alatt leégett és három év múlva kijavították, ld. 1297. Hazai okl.tár 1234-1536. Bp. 1879. 158 - 161.p. - kibővítésének is felfogható lehetne, de erre vonatkozó említés nincsen.

15. Vélemények a Szent Szűz kolostorról:

Koller: im. II. 13 - 18.p.

Szerinte a két kolostor megkülönböztetése akkor kezdődött, miután a Szent Szűz kolostort megalapították, vagyis ő a korábbinak a Jakab hegyen levőt tartotta.

Gosztonyi: A mecseki Jakabhegy földvára és középkori páloskolostora. Technika 1942/1. sz.

1334-ben, a Kelemen által épített templom mellett szerinte ugyanekkor építették a kolostort is, de szerintem az 1334-es oklevélből ez nem tűnik ki; Ld. 1334 - Koller: im. II. 461 - 463.p.

Szentkirályi: A Jakabhegyi remeteház és könyvtára.

/Közl. a Pécsi Erzsébet Tud. Egyetem Könyvtárából 1-31./ Pécs, 1931-34.

A Szent Szűz kolostor alapítását 1225. után kb. a századik évre tették. Ezt a megállapítását nem indokolja.

Kalán pécsi püspöksége:

Koller szerint: 1187 - 1219. Ld. im. I. 217.p.

Haas szerint: 1218-ban halt meg. Ld. Haas: Baranya, Pécs 1845. 282.p.

Papanek szerint /ő volt Baranya megye első monográfusa/: 1188 - 1219. G. Papanek: Geographica descriptio comitatus Baranyensis. Pécs, 1783.

Példák a Szent Szűz kolostor említésére:

1297. Ld. Hazai okl.tár 158 - 161.p.

" ... prior eccl. B. Virginis de Supra Ireg ..."

" ... ecclesia Virginis gloriose et claustrum ..."

" ... prior et fratre ecclesie virginis gloriose ..."

1332/35. Ld. Koller: im. II. 356 - 460.p.

1333. " ... prior eccl. S. Marie ..."

" ... prior eccl. S. Marie de Iruch ..."

1393. Ld. Dl. 7903

" ... Praepositus Ecclesiae B. Virginis de Supra villam Irugh ..."

1409. Ld. Dl. 9566

" ... Claustro Ecclesiae Beatae Mariae Virginis de eadem Patath ..."

16. Elképzelhető, hogy a pálosok 1334-es leköltözése előtt szorosabb kapcsolat alakult ki a két kolostor között, de ennek leírása teljesen hiányzik.

17. Püspökségének ideje: 1219 - 1252. Ld. Koller: im. 1.p.
18. Kb. 1255. Ld. Koller: im. II. 62 - 63.p.
" ... Eremitis in Patach ..." Bertalan, pécsi püspök regulája a szerzeteseknek.
19. 1252; Ld. Dl. 368
1297; Ld. Hazai okl.tár 158 - 161.p.
20. Birtokmegerősítő oklevelek:
1315. Dl. 1858
1331. Koller: im. II. 352 - 353.p.
kb. 1332. Koller: im. II. 355 - 356.p.
1369. Dl 5779
21. 1334. Ld. Koller: im. II. 461 - 463.p.
Együttes említés: 1371. Koller: im. 109 - 110.p.
" ... Fratribus Heremitarum S. Jacobi et Beatae Virginis Claustrorum ..."
1351. Dl. 4205
" ... Clautro B. Virginis Ordinis S. Pauli I. Eremitae ..."
22. 1393. Dl. 7903
1409. Dl. 9566
23. 1470. Ld. Koller: im. IV. 173 - 175.p.
24. Vö. 14. jegyzet
25. 1252. Ld. Dl. 368
Achilles, pécsi püspök a pálosok kérésére, birtokaikon határjárást tartott, mert határjeleik elmozdultak.
26. Vö. Szentpétery: Árpád-házi királyok okleveleinek kri-

- तिकai jegyzéke. I. k. Bp. 1923. 48.p.
27. Fl. 1334. Koller: im. II. 461 - 463.p.
" ... Clemente filis Alberti, Nobili Jobbagione nostro de Potoch ..."
28. Ld. Dl. 9691.
29. 1332-ben Margit asszony, egy kereskedő lánya eladott a patacsi hegyen egy régóta nem művelt szőlőt. Ehhez három pécsi polgár beleegyezése is kellett - nekik is lehettek itt szőlőik.
Ld. Anjoukori okm.tár. Bp. 1878-1920. II. 605.p.
30. 1297. Ld. Hazai okl.tár 158 - 161.p.
31. 1315. Ld. Dl. 1858
" ... homines sive servitores Eorumdem Fratrum, qui in praedicta Grangya residentes fuerint ..." Mivel a püspökségnek az adózásra is vonatkozó hiteles kiváltságlevele a királytól nincsen, erre a felmentésre szükség volt.
V.ö. 26. jegyzet.
32. 1252. Dl. 2274
33. Szabó István: A középkori magyar falu Bp. 1969. 56. és következő oldalak. A falu termelési kötöttsége c. fejezetben ismertetett viszonyokhoz lehet hasonlítani az ürög-i parcellákat is.
34. 1315. Ld. Dl. 1858
" ... fundus sessionalis qui grangya dicitur ..."
35. 1334. Ld. Koller: im. II. 461 - 463.p.
Hogy a telek szorosabban vett sessio része, vagyis a bel-

sőtelek, valóban a faluban volt, más, ehhez hasonló részek között, arra utal a határ leírása.

36. 1409. Ld. 9566 ; Dl. 9591

37. Ld. Dl. 9933

38. Ld. Dl. 9629

39. Az 1495-ös, országosan kivetett subsisium lajstrom alapján Baranya megye volt az ország legnépesebb megyéje, kb. 15018,5 házhellyel. Idézi: Haas: Baranya ... 164.p.

40. Ld. Dl. 9933

41. Ld. Dl. 368

42. Ld. Hazai okl.tár. 158 - 161.p.

43. 1371. Ld. Koller: im. III. 109 - 110.p.

44. Ld. Dl. 6295

45. Hölbling: Baranya vármegyének orvosi helyirata Pécs, 1845. emliti több helyen.

46. 1252. Ld. Dl. 2274

1410. Ld. Dl. 9691

47. 1232. Ld. Anjou-kori okmánytár II. 605.p.

48. Holub József: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt.

A Göcseji Múzeum jubileumi évkönyve 1950-1960. Zalaegerszeg, 1960. 192.p.:

az egy hold szerint 864 □-öles királyi hold volt.

49. 1351. Ld. Dl. 4205

50. 1410. Ld. Dl. 9616

51. Ld. Hölbling: Baranya ... 52.p.

52. Bódai Ferenc: Baranya vármegye Topographiai és Historiai

leírása. Tud. Gyűjt. 1820. XII. k. 31.p.

53. Ld. Koller: im. 129 - 131.p.

54. Az 1333-as évben az Ürög által / a Szűz Mária kolostorral, a pálos szerzetesekkel és a falu plébániatemplomával együtt / kifizetett pápai tized 178 báni dénár.

Ld. Koller: im. II. 356 - 460.p.